

SANTRAUKA. Tema apie dvasininkų ir vienuolių represijas vokiečių okupacijos metais nėra plačiai nagrinėta. Okupacijos pradžioje susidarė įspūdis, kad Bažnyčia gali atgauti tai, ką buvo praradusi per pirmąją sovietų okupaciją ir kad naujoji valdžia netrukdytų jai veikti. Vis dėlto vėliau pasirodė, kad tai – klaidingos iliuzijos. Nors Lietuvoje Katalikų Bažnyčia, palyginti su Lenkija, patyrė ne tokius nuožmius vokiečių valdžios persekiojimus, Vilniaus arkivyskupijoje Bažnyčios veikla varžyta labiau. Pažymėtina, kad pasirinkta tema dar nėra nuodugniau nagrinėta. Tam reiktų patyrinti arkivyskupijų ir vyskupijų kurijų, vienuolių archyvus, taip pat atskirų dvasininkų biografijas. Straipsnyje akcentuojama tai, kad vokiečių okupacijos metais pagrindinės represijų prieš Lietuvos dvasininkus priežastys buvo ne politinės, o pastoracinės: pamokslai, evangelinė laikysena, žydų gelbėjimas, tik paskui – nepaklusnumas politinei valdžiai ir sistemai.

RAKTAŽODŽIAI: represijos, dvasininkai, pastoracinė veikla, propaganda, beatifikacijos bylos, palaimintieji.

IVADAS

Sovietinę okupaciją 1941 m. pakeitė vokiečių okupacija. Lietuvos Katalikų Bažnyčia šį istorijos tarpsnį pasitiko vildamasi, kad pavyks atkurti sovietų sunaikintą Bažnyčios struktūrą, Bažnyčia atgaus prieš karą turėtas pozicijas, o tauta – nepriklausomybę. Tokios viltys atrodė gana realios, nes Bažnyčia ir visuomenė visai neseniai buvo patyrusi visą prievartą brukamo ateizmo svorį. O ir vokiečiai kaip vieną iš kovos tikslų prieš Sovietų Sąjungą nurodė bedievybę. Todėl visiškai suprantama, kad į Lietuvos Katalikų Bažnyčios viltis buvo žiūrima gana nuosaikiai, iš kitos pusės, nevengiant netgi jas panaudoti propagandai.

Visgi greitai pasirodė, kad deklaruojamoji Bažnyčios veikimo laisvė yra sąlyginė. Neišvengta represijų, dvasininkai pagal galimybes stengėsi likti ištikimi Evangelijai,

gelbėjo žydus, nedviprasmiškai pasisakė prieš valdžios veiksmus. Daugiausia represijų prieš dvasininkus vykdyta tuometinėje Vilniaus arkivyskupijoje. Kitose Lietuvos vietose jas patyrė kelios dešimtys dvasininkų.

Tema, nagrinėjanti represijų priežastis, dvasininkų ir vienuolių kalinimą vokiečių okupacijos metais, nėra plačiai tyrinėta¹. Galbūt dėl to, kad susiduriama su tam tikru literatūros stygiumi arba kad represuotųjų skaičius, palyginti su Sovietų Sąjungos ar kitų šalių, gana nedidelis. Viena iš svarbių priežasčių, ko gero, yra ta, kad mažai ištirtinėti išlikę arkivyskupijų ir vyskupijų archyvai. Reikia pripažinti, kad ši tema reikalauja platesnių ir nuodugnesnių tyrimų. Tad šio straipsnio tikslas – remiantis negausia literatūra, išryškinti represijų prieš dvasininkus ir vienuolius vokiečių okupacijos metais mastą ir priežastis.

Uždaviniai:

1. Aptarti represijų prieš dvasininkus ir vienuolius vokiečių okupacijos metais priežastis.
2. Analizuoti dvasininkų laikyseną vokiečių okupacijos laikotarpiu.

Metodas – literatūros šaltinių analizė.

KONFESINĖ POLITIKA VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS

Vokiečių konfesinė politika Lietuvoje buvo gana palanki (Laukaitytė 2010: 19–33): įžengę į kraštą, kurio politiniai sluoksniai ir bažnyčios deklaravo lojalumą, jie nepersekiojo bažnyčių ir tikinčiųjų (išskyrus judėjus), toleravo religines apeigas. Tačiau tariamą laisvę labai apdairiai buvo stengiamasi panaudoti propagandai. Vokiečių pareigūnai, be abejonės, stebėjo bažnyčias, mėgino sužinoti jų vadovų, dvasininkų nuotaikas.

Padėtis pradeda keistis, kai 1942 m., vokiečiams įstrigus Rytuose, imtasi inventorizuoti turimus išteklius: pareikalauta duomenų apie bažnyčių valdomą žemę, domėtasi tikinčiųjų skaičiumi, pastatų būkle, turima kita nuosavybe, pajamomis, sovietų nacionalizuotu turtu, veikiančių organizacijų skaičiumi, taip pat siekta pertvarkyti bažnyčių juridinį statusą. Pažymėtina, kad, nepaisant išorinės tariamos tolerancijos, vokiečių okupacinė valdžia kūrė nepageidaujamų bažnytinių struktūrų eliminavimo projektus, pirmiausia stengdamasi skaldyti bažnytinę struktūrą. Ši priemonė labiausiai paveikė Vilniaus arkivyskupiją. Vilniaus arkivyskupijos dvasinė valdžia neišvengė ultimatyvaus okupacinio režimo atstovų tono ir

¹ Apie Katalikų Bažnyčios Lietuvoje padėtį savo atsiminimuose rašo vyskupas Vincentas Brizgys (1903–1927–1940–1992); apie šį laikotarpį likę kan. Juozapo Želvio atsiminimai. LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12504, l. 59–15. Bažnyčios laikysena vokiečių okupacijos metais aptariama ir Algimanto Kasperavičiaus knygoje „Prelatas Kazimieras Steponas Šaulys“ (2016). Gana išsamiai šį laikotarpį atskleidžia dr. Regina Laukaitytė knygoje „Lietuvos bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“ (2010). Kun. Stasys Yla knygoje „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“ (1999) išsamiai aprašo savo patirtį Štuthofe.

tiesioginių represijų prieš lenkus dvasininkus, vienuolius ir vienuoles (Laukaitytė 2010: 19–33).

Galima teigti, kad represijos dar labiau suaktyvėjo lietuviams atsisakius stoti į SS dalinius. Reikėtų prisiminti įvykius Žiežmarių bažnyčioje, vėliau – Vieksniuose, kada buvo gaudomi jaunuoliai, tuometinis Žiežmarių klebonas Bernardas Sužiedėlis (1888–1912–1967)² taip pat buvo suimtas. Tačiau tai tik pavieniai atvejai.

DVASININKŲ IR VIENUOLIŲ REPRESIJOS IR GALIMOS JŲ PRIEŽASTYS VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOJE

Visgi, kaip minėta (Laukaitytė 2010: 19–33, 138–161; Jėgelevičius 2004: 523–539), daugiausia represijų buvo Vilniaus arkivyskupijoje. Čia represuoti 163 kunigai, iš jų žuvo per 60 (tik vienas iš jų mirė Šaltupio koncentracijos stovykloje, palaidotas Išlaužo kapinėse; taip pat buvo sušaudytų Paneriuose, Vileikoje), kelios dešimtys kunigų ir klierikų kalinti kalėjimuose. Dauguma kalinta Lukiškių kalėjime. Taip pat buvo įkalintų Pravieniškėse, Plocke, Breslaujoje, Gluboke, Lydoje, Šaltupio ir Panevėžiuko sunkiųjų darbų stovyklose, Balstogėje, Gardine, Minske, Baranovičiuose, Druskininkuose, Vileikoje, Paneriuose. Kai kurie dvasininkai buvo ištremti ir į Dachau, Štuthofą (minimi keturi; iš Vilniaus arkivyskupijos dar minimas kunigas Kazimierz Grabovskis (? – ? – ?), kalėjęs iki pat išlaisvinimo 1945 m.), Zaksenhauseno, Osvencimo, Gross Roseno koncentracijos stovyklas.

Kokios galėjo būti tokių represijų priežastys? Pirmiausia į akis krinta ganytojiška veikla: pamokslai, žydų gelbėjimas ar tiesiog buvimas su žmonėmis. Visgi galima atkreipti dėmesį ir į nacionalizmą. Daugiausia tarp represuotųjų buvo lenkų tautybės kunigų, nes, Lietuvai atgavus Vilnių, Lietuvos valstybės teritorijoje atsidūrusi Vilniaus arkivyskupijos dalis kanoniškai tebebuvo įtraukta į Lenkijos bažnytinės provincijos sudėtį. Lietuvos bažnytinės provincijos Vyskupų konferencija Vilniuje negalėjo ir nesiėmė kokių nors veiksmų. Dauguma Vilniaus gyventojų lenkų ir dalis tautinių mažumų žmonių save teisėtai laikė Lenkijos piliečiais. Todėl Vilniaus krašto gražinimą Lietuvai jie laikė tarsi okupacija. Taigi jaustas tam tikras priešiškusis ir lietuviams, ir vokiečiams. Galbūt todėl čia nacionalinis interesas buvo gana svarbus. Lenkų dvasininkai į tautinį pasipriešinimą buvo gana aktyviai įsitraukę. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad kai kurie dvasininkai netgi pasitraukė iš savo užimamų pareigų, neperspėję tuometinio arkivyskupo (keletą jų netgi tuometinis arkivyskupas Romualdas Jalbzykovskis (1876–1901–1926–1955) buvo suspendavęs). Vokiečių okupacinė valdžia susidariusia padėtimi pasinaudojo, kad dar labiau skatintų įtampą tautine prasme.

² Įprasta straipsniuose šalia dvasininko pavardės rašyti gimimo, kunigo (vyskupo) šventimų ir mirties datas.

Daugelyje Lenkijos vyskupysčių buvo uždaryti visi vienuolynai, o vienuoliai išvaryti priverstiniais darbams. Ne išimtis ir Vilniaus arkivyskupija. Čia į kalėjimus ar lagerius pateko beveik visi lenkų jėzuitai. Buvo įkurtas specialus koncentracijos lageris vienuolėms. Kalėjimuose ir lageriuose atsidūrė daugybė lenkų kunigų. Lenkų kunigus ir vienuolius Rytų Lietuvoje naciai pradėjo persekioti bene vėliausiai, palyginti su kitomis okupuotomis teritorijomis. 1942 m. kovo mėnesį naciai ėmėsi masinių represijų prieš lenkų dvasininkiją ir vienuolijas Vilniuje. Kovo 3 d. gestapas po kratos Vilniaus kunigų seminarijoje suėmė ir įkalino Lukiškėse 14 profesorių ir apie 70 klierikų. Vėliau keli klierikai lietuviai buvo paleisti, o klierikai lenkai (kartu su jais tikriausiai ir gudai) išvežti priverstiniais darbams į Vokietiją.

Kokios priežastys galėjo tai lemti? Dr. Sigitas Jegelevičius daro prielaidą (Jegelevičius 2004: 523–539), kad viena priežasčių galėjo būti tuometinio arkivyskupo Romualdo Jalbžykovskio politika lenkų ir lietuvių klausimais: į Vilniaus kunigų seminariją tuometinis arkivyskupas Jalbžykovskis pirmiausia priimdavo lenkų tautybės kandidatus. Iš centrinės Lenkijos kilusių daug jaunų žmonių Vilniuje apsigyveno 1939 m. rudenį kaip karo pabėgėliai, tarp jų buvo ir karininkų. Veikiausiai keletas tų jaunų vyrų 1939–1941 m. buvo priimta į seminariją, siekiant apsaugoti juos nuo areštų. Tokie žmonės neabejotinai buvo susiję su lenkų pagrindžiu. Tačiau tai tik viena iš minčių. 1942 m. pavasarį gestapas suėmė per 60 vienuolių vyrų ir apie 220 vienuolių moterų. Tuomečio Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus arkivyskupo Mečislovo Reinio (1884–1907–1926–1953) diplomatinės (Jegelevičius 2004: 521–535) dėka po kelių mėnesių vienuolės, išskyrus seseris dominikones, buvo paleistos, taip jos išvengė priverstinių darbų Reichui. Tiesa, vienuolėms buvo uždrausta dėvėti abitus, jos įpareigtos įsidarbinti ir nuolat registruotis civilinėse įstaigose.

PADĖTIS KITOSE LIETUVOS VYSKUPIJOSE

Visai kitokia padėtis buvo kitose Lietuvos vyskupijose. Jei, tarkim, Vilniaus vyskupijoje represuotas buvo maždaug kas ketvirtas dvasininkas, tai kitose Lietuvos vyskupijose maždaug vienas iš penkiasdešimties. Visgi tikslių apibendrintų duomenų apie tai, kiek Lietuvos (be Vilniaus arkivyskupijos) dvasininkų buvo įkalinta, nėra. Tačiau galima paminėti kun. Alfonsą Lipniūną (1905–1930–1945), kun. Stasį Ylą (1908–1932–1983), kun. Bernardą Sužiedėlį, kan. Juozapą Želvį

(1899–1925–1985)³, kun. Vaclovą Tamoševičių (1912–?–1991)⁴, kun. Vladislavą Taškūną (1884–1907–1956), kun. Romaną Klumbį (1914–1937–1991). Kunigai Jurgis Paransevičius (1905–1929–1962) ir Vytautas Pikturna (1915–1939–2002) buvo išvežti į Dachau koncentracijos stovyklą, o kunigai Kazimieras Puleikis (?–1933–1942), Ignas Ragauskis (1891–1914–1941), Konstantinas Daukantas (1896–1925–1942) ir keletas kitų – sušaudyti.

Dvasininkai daugiausia buvo kalinti Kauno, Varšuvos, Marijampolės, Ukmergės, Šiaulių kalėjimuose. Keletas jų buvo ištremti į Tilžę, Dachau, Štuthofą, Osvencimo koncentracijos stovyklas. Kokios priežastys lėmė represijas? Pirmiausia pastoracinės: pamokslai, pagalba žydų tautybės žmonėms (krikštai) ir tik pasakui – politinės (išskirtinas prelato Mykolo Krupavičiaus (1885–1913–1970) atvejis, aprašytas Laukaitytės (2005: 519–526), kada jis įnirtingai priešinosi okupacijai ir kartu su prezidentu Kaziu Griniu (1866–1950) pasirašė atitinkamą memorandumą⁵). Apskritai dvasininkai daugiausia kalinti Lietuvos teritorijoje. Jų kalinimo laikas nebuvo labai ilgas, nes tiek tikintieji, tiek bažnytinė vadovybė darė žygius, kad išlaisvintų kalinčius dvasininkus. Šiuo metu nustatyta per dvidešimt lietuvių dvasininkų, patyrusių nacių represijas. Vien Vilniaus arkivyskupijoje vienaip ar kitaip žuvusių dvasininkų buvo daugiau negu pusšimtis. Tuo tarpu iš kitų Lietuvos vyskupijų – 7.

Iš viso – tiek kalbant apie Vilniaus arkivyskupiją, tiek apie kitas Lietuvos vyskupijas – nacių okupacijos metais represijas patyrė per du šimtus dvasininkų, keli šimtai vienuolių. Iš jų per septyniasdešimt žuvo. Šiuo metu iš šio skaičiaus 7 yra paskelbti palaimintaisiais (beatifikavo šventasis popiežius Jonas Paulius II)⁶. Dar 3 (du iš jų

³ Prel. M. Krupavičius mini, kad kan. Juozapas Želvys pakrikštijo žydų kūdikį, daug padėjo žydams, buvo areštuotas, laikytas tamsioje drėgnoje patalpoje, kur nebuvo nei guolio, nei suolo. Gaudavo mažai valgyti. Teismas – daro prielaidą prelatas – Želvį išteisino dėl to, kad papripiečiai masiškai reikalavo išleisti jų kleboną. (plg. Krupavičius 1986: 191–196).

⁴ Prel. M. Krupavičius mini, kad kun. Vaclovas Tamoševičius (1912–?–1991) šelpė žydaite, ją ruošė krikštui ir vėliau pakrikštijo. Kalėjo Ukmergės kalėjime, iš kurio 1944 m. pabėgo (plg. Krupavičius 1986: 191–196).

⁵ Jame, pasak Laukaitytės, protestuota prieš Lietuvos kolonizavimo planus, reikalauta grąžinti iš Rusijos lietuvių savaugos dalinius, mirties bausmę, turint omenyje bolševikų parašiotininkus ir kitus agentus bei jų padarytus nusikaltimus, taikyti tik teismo sprendimus, reikalauta sustabdyti priverstinį lietuvių, daugiausia moterų, gabenimą į Vokietiją.

⁶ Prie šio skaičiaus dar galima būtų pridėti ir pal. Jurgį Kašyrą MIC (1904–1935–1943) (matyt, dėl to, kad jis priklausė marijonų vienuolijai, Laukaitytės (270) sudarytame sąrašė jo nėra. Jį, kaip ir kun. Antonijų Leščevičių (1890–1939 (?)–1943) bei kitus, 1999 m. kanonizavo šventasis popiežius Jonas Paulius II). Pasakojama, kad naciams užėmus Rosicos kaimą ir už partizaninę veiklą pradėjus persekioti žmones – planuojant išvalyti 40 kilometrų Baltarusijoje zoną su bemaž 300 kaimų (juos su visais gyventojais sudeginant), kunigas Jurgis Kašyra liko su savo ganomaisiais. Vietiniai Rosicos gyventojai, suvaryti į bažnyčią, beveik penkias dienas laukė nacių „teismo“. Visą tą laiką juos palaikė kunigai Jurgis Kašyra ir Antonijus Laščevičius (?). Kunigai atnešdavo žmonėms maisto, krikštijo, klausė išpažinčių, darė viską, ką galėjo. Nors kunigams buvo leista išeiti į laisvę, tačiau, kaip minėjau, jie liko su savo kaimene ir taip pat žuvo gaisre. Iš viso Rosicose žuvo 1528 žmonės. Viena iš siaubingų židinių, kuriame 1943 m. vasario 18 d. žuvo daugiau kaip 600 žmonių kartu su kunigu Jurgiu Kašyra, buvo aptiktos procesijų kryžiaus liekanos (kunigas jį nešė žmonių kolonos priekyje) ir apdegusi ranka, spaudžianti rožinį.

lietuviai – kunigas Alfonsas Lipniūnas ir kunigas Konstantinas Daukantas, kun. Adamas Sztarkas (1907–1936–1942) – lenkų tautybės) yra pradėtos beatifikacijos bylos.

IŠVADOS

Dvasininkų ir vienuolių represijų vokiečių okupacijos metais tema nėra plačiai moksliskai nagrinėta. Mus pasiekę liudijimai daugiausia yra pavieniai, užfiksuoti arba pačių įvykių dalyvių, arba jų liudytojų. Tačiau tai itin aktuali tema, ypač minint Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimo šimtmetį ir siekiant deramai pagerbti iškilus dvasininkus bei vienuolius. Vis dėlto norint nuodugniau šią temą nagrinėti reikia kruopščių arkivyskupijų ar vyskupijų kurijų archyvų ir ten saugomų dvasininkų asmens bylų tyrimų.

Naudojantis negausiais literatūros šaltiniais peršasi išvada, kad Lietuvoje, išskyrus Vilniaus arkivyskupiją, represijos nebuvo itin gausios. Padėtis pradeda keistis lietuviams atsisakius suformuoti atskirą SS dalinį, tačiau ir tai, palyginti su kitais kraštais, represijų buvo santykinai nedaug: vokiečių okupacinė valdžia daugiausia baudė tuos dvasininkus, kurie vienaip ar kitaip buvo prisidėję prie žydų gelbėjimo. Taigi pagrindinė represijų priežastis – ganytojiška veikla, evangelinio gyvenimo nuoseklumas, tik paskui – politinė. Dvasininkai iš Lietuvos daugiausia buvo kalinami Lietuvoje veikusiose bausmės atlikimo vietose. Palyginti nedidelė jų dalis buvo įkalinti Štuthof, Dachau ar kitose koncentracijos stovyklose. Šiandien keli dvasininkai, dirbę daugiausia Vilniaus arkivyskupijoje ir mirę kankinių mirtimis vokiečių okupacijos metais, yra paskelbti palaimintaisiais, dar keliems pradėtos ir toliau tęsiamos beatifikacijos bylos.

LITERATŪRA

Brizgys, Vincentas. *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje pirmoje rusų okupacijoje 1940–1941 m. Vokiečių okupacijoje 1941–1944 m.* (Trumpa apžvalga). Chicago: Draugas, 1977.

Yla, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Vilnius: Briedis, 1999.

Jegelevičius, Sigitas. Dialogai ir konfliktai: arkivyskupas Mečislovas Reinys Vilniuje (1939–1944). *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 24, 2004.

Kasperavičius, Algimantas. *Prelatas Kazimieras Steponas Šaulys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

Krupavičius, Mykolas. Lietuvių ir žydų santykiai Hitlerio okupacijos metu. *Laiškai lietuviams*. Čikaga, 1986.

Laukaitytė, Regina. *Lietuvos bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2010.

Laukaitytė, Regina. Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai. *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 27, 2005.

Kan. Juozapo Želvio asmens byla. Lietuvos ypatingasis archyvas. LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12504, l. 59-15.

Pal. Jurgis Kašyra MIC – baltarusių ir Vilniaus palaimintasis. Prieiga internete <<https://www.bernardinai.lt/pal-jurgis-kasyra-mic-baltarusiu-ir-vilniaus-palaimintasis/>> [žiūrėta 2015 02 10].

Nerijus Pipiras
St. Ignatius of Loyola College, Lithuania

CLERGY AND MONKS OF THE LITHUANIAN CATHOLIC CHURCH PERSECUTED
DURING THE GERMAN OCCUPATION

SUMMARY. The repression of clergy and monks during the German occupation has not been widely studied. At the beginning of the occupation, the impression was formed that the Church could regain what it had lost during the Soviet occupation, that the new government would not interfere with its activities. However, it later turned out that these were false illusions. Although compared to Poland, the Catholic Church in Lithuania experienced less severe persecution by the German government, the activities of the Church in the Vilnius Archdiocese, nevertheless, became more restricted. It must be stated that the chosen research topic has not yet been examined in sufficient depth. To do this, it is necessary to study the archives of archdiocesan and diocesan curias, monasteries, and the biographies of individual clergy in greater depth. The article emphasizes that the main reasons for the repressions against Lithuanian clergy during the German occupation were not political, but pastoral: sermons, evangelical stance, rescuing Jews, and only then, disobedience to political authority and the system.

KEYWORDS: repressions, clergy, pastoral activity, propaganda, beatification cases, blessed.